

TÜRÜK

2020, Yıl/Year: 8, Sayı/Issue: 23, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 24.12.2020

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 28.12.2020

Sayfa / Page:147-172

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Prof. Dr. Şaban Doğan

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü
sabandogan@gmail.com

MOĞOLİSTAN'IN ÖVÖR KHAVTSAL VADİSİ'NDEKİ IV NUMARALI UYGUR KURGANI HAKKINDA NOTLAR *

Öz

Günümüzde Moğolistan sınırlarında kalan Orhun Vadisi; Hun, Köktürk ve Uygurlar tarafından kutsal kabul edilen önemli bir bölgedir. Bahse konu üç devletin de yönetim merkezi olarak kullandığı bu bölgede pek çok yazıt, anıt mezar külliyesi ve kurgan bulunmaktadır. Moğolistan'da her yıl, onlarca uluslararası kazı ekibi, Orhun Vadisi başta olmak üzere ülkenin farklı bölgelerinde Hun, Köktürk, Uygur ve Moğollara ait kültürel ve tarihî alanlarda kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları yapmaktadır. Türkiye'den sadece bir ekibin yer aldığı 2019 yılı kazılarında Moğolistan'daki ekip sayısınının 70 civarında olduğu bilinmektedir. TİKA tarafından organize edilen kazı çalışmaları bir tarafa bırakılacak olursa Moğolistan coğrafyasına Türkiye üniversitelerinin beklenen ilgiyi göstermediği görülmektedir.

Bu çalışmada, 2019 yazında İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi ile Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi ortaklığında gerçekleştirilen, Ötüken Uygur Kağanlığı'nın başkenti Karabalgasun yakınlarındaki Övör Khavtsal Vadisi'nde yer alan ve asiller mezarlığı olduğu düşünülen alandaki IV numaralı kurgan kazısı üzerine tespit ve değerlendirmeler yapılacaktır. Övör Khavtsal Vadisi'ndeki IV Numaralı Uygur Kurganı Kazısı, bildiğimiz kadarıyla, Türkiye'den bir üniversite tarafından bu coğrafyada bir Moğol Üniversitesi ortaklığında yapılan ilk kazı çalışmasıdır. Türk ve Moğol ortak kazı ekibi

* Bu makale 24-25 Aralık 2020 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası Türk Dünyası Bilge Tonyukuk Sempozyumunda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve ilavelerle genişletilmiş biçimidir.

tarafından hazırlanan rapora dayanan bu çalışmada amaç; kurganı, mimari özellikleri başta olmak üzere, tanıtmak ve ilgili kazı çalışmasının sonuçlarını bilim âleminin dikkatine sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Moğolistan, Övör Khavtsal Vadisi, IV Numaralı Uyghur Kurganı, Kazı Çalışmaları.

NOTES ABOUT THE FOURTH UYGHUR KURGAN (BURIAL MOUND) IN MONGOLIA'S OVOR KHAVTSAL VALLEY

Abstract

Orkhon Valley, which is in the borders of Mongolia at the present time, is an important region that is considered sacred by Hun, Köktürk and Uyghurs. There are many inscriptions, monument complexes and cairns in this region that are used as the administrative center of all three states. Every year in Mongolia, dozens of international excavation teams conduct excavations and field investigations in cultural and historical areas belonging to Hun, Köktürk, Uyghur and Mongolians in different regions of the country, especially in Orkhon Valley. Only one team from the Turkey participated in excavations of 2019 while the number of teams in Mongolia was around 70. Leaving aside the excavations organized by TİKA, it is clear that Turkish universities do not show the expected interest in the Mongolian geography.

In this study, determinations and evaluations will be made upon the cairn excavation numbered IV in Uvur Khavtsal Valley near Karabalgasun, the capital of Otügen Uyghur Khaganate, carried out in partnership with İzmir Kâtip Çelebi University and Mongolia University of Science and Technology which in the summer of 2019. As far as we know, the Uyghur Cairn Excavation Number IV in Uvur Khavtsal Valley is the first excavation carried out by a Turkish University in partnership with a Mongolian University in that geography. The aim of this study, based on the report prepared by the Turkish and Mongolian joint excavation team is to introduce the cairn, especially its architectural features, and to present the results of the relevant excavation to the scientific world.

Key words: Mongolia, Uvur Khavtsal Valley, Fourth Uyghur Kurgan, Excavations.

1. Giriş

Bilindiği üzere 19. yüzyılda Köktürk harfli yazıtların keşfi ve alfabenin çözülmesinden sonra Moğolistan coğrafyasındaki Köktük harfli yazıtlarla ilgili çok kıymetli araştırmalar yapılmış, zamanla yeni yazıtların bulunması konuyla ilgili dikkat ve incelemelerin daha çok yazıtlar merkezli olması sonucunu doğurmuştur. Köktürk yazısının çözüldüğü andan itibaren yazıtlarla ilgili Türkiye dışındaki Türkologlar art arda yayınlar yapmış, bu yayınları Türkiye'dekiler takip etmiştir. Türkiye'de Necip Asım'la başlayan yayınlar A. Ulvi Elöve, H. Namık Orkun, Muharrem Ergin, Talat Tekin, Osman Fikri Sertkaya, Semih Tezcan, A. Bican Ercilasun, Cengiz Alyılmaz, Erhan Aydın, Hatice Şirin ve Osman Mert başta olmak üzere bu alanda uzmanlaşmış Türkologlar

tarafından devam ettirilmiştir. Özellikle yukarıda zikredilen araştırmacıların ilgi ve gayretleriyle Türkiye'deki eski Türk yazıtları çalışmalarının dünya Türkolojisinin hiç de gerisinde kalmadığını ifade etmek yanlış olmaz. Türkiye Türkologları eski Türk yazıtları ile ilgili olarak kendilerinden beklenen araştırma ve çalışmaları layıkıyla yapmıştır ve yapmaya da devam etmektedir.

Moğolistan gibi Türk tarih ve kültürüne ait birbirinden kıymetli eserlere ev sahipliği yapan bir coğrafyaya sadece yazıt bilimcilerin ilgi göstermesini beklemek doğru değildir. Yazıtların keşfine koşut olarak bu coğrafyadaki kurgan, kült alanı, anıt külliye, şehir harabeleri vs. kültür varlıkları üzerinde çok önemli arkeolojik çalışmalar yapılmıştır. Zannımızca eski Türk çağına ilişkin Türkiye merkezli çalışmalarda en büyük eksiklik arkeoloji alanındadır. Türkiye'deki arkeoloji çalışmalarının daha çok klasik dönem Roma eserleri üzerine yoğunlaşması, Türk arkeolojisi alanında yeteri kadar nitelikli uzman yetişmemesine sebep olmuş; bu durum arkeoloji alanında eski Türk çağına göz ardı edilmesi sonucunu doğurmuş; bu sonuç Moğolistan başta olmak üzere Hun, Köktürk, Uygur, Karahanlı Devletleri'nin hüküm sürdüğü coğrafyalarda Türkiye merkezli çalışmaların daha çok yüzey araştırmalarıyla sınırlı kalmasına zemin hazırlamıştır. Moğolistan coğrafyasında Türkiye tarafından yapılan kazı çalışmalarının Bilge Kağan, Köl Tigin ve Tonyukuk Anıt Külliyesi ile sınırlı olduğunu üzülmektedir. TİKA, bölgedeki Türk kültür varlıklarına ilişkin çeşitli kazılara destek de vermektedir; ancak bu kazı çalışmalarının Türkiye merkezli olmaması sebebiyle bahse konu kazılarda Türkiye'den yeteri kadar arkeolog bulunmadığını da belirtmek durumundayız. Türkiye'deki arkeologların ve bünyesinde arkeoloji bölümü olan Türkiye üniversitelerinin bu coğrafyaya ilgi göstermesi, mümkünse Türk Arkeolojisi bölümlerinin kurulması ya da mevcut bölümlerde Türk arkeolojisiyle ilgili anabilim dallarının oluşturularak Türk tarihine ışık tutacak arkeolojik çalışmaların yapılabilmesi için nitelikli bilim insanlarının yetiştirilmesi önem arz etmektedir.

Bu satırların yazılmasına vesile olan kazı çalışmasının Moğolistan coğrafyasında Türk kültür varlıklarıyla ilgili kazı çalışması yapmak niyetinde olan Türkiye'deki üniversitelere model oluşturabileceği gerçeğinden hareketle Moğolistan coğrafyasında 2019 yılı yazında yapılan ve bu çalışmanın da konusu olan kazı çalışmasının kısa hikâyesini anlatmak faydalı olacaktır.

2017 ve 2018 yıllarında Moğolistan'da görev yaptığımız iki yıl boyunca Türk yazıtlarıyla diğer Türk kültür varlıklarının son durumlarını görmek üzere yaz aylarında yüzey araştırmaları yaptık. Bu araştırmalar sırasında Moğolistan'ın farklı bölgelerinde pek çok ülkeye ait ekiplerin kazı çalışmaları yaptığını gözlemledik. Türk dili, tarihi ve kültürüne ışık tutacak bu çalışmalara Türkiye'den yeteri kadar rağbet olmaması düşündürücüydü. Sahada çalışan arkeologlardan ve Moğol yetkililerden Moğolistan'ın farklı bölgelerinde her yıl 70-90 arası kazı ekibinin çalışma yaptığı bilgisini aldık. Türk kültür varlıklarının da çalışıldığı kazılarda Türkiye'nin adının dahi anılmaması bizi derinden yaraladı. Moğolistan'ın arkeolojik çalışmalarla ilgili mevzuatını inceleyerek bu coğrafyada nasıl kazı çalışması yapılabileceğine dair bilgi edindik. Yapılacak kazı çalışmasına sponsor bulmak bizim için çok önemliydi ve bu şans da yakaladık. Kazı çalışmamızın destekleyicisi Altaş Yatırım'a ve özellikle de Hüseyin Altaş beyefendiye şükranlarımızı sunuyoruz.

Sponsorumuzdan aldığımız destek sözüne istinaden İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi olarak 2019 yılının Şubat ayında Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi ile ortak kazı çalışmaları

yapmak için görüşmelere başlandı. Görüşmeler neticesinde aynı yılın yaz döneminde ortak kazı çalışması yapmak için protokol imzalandı ve protokol kısa sürede projeye dönüştürüldü. Projenin Türkiye tarafı yürütücülüğü Prof. Dr. Şaban Doğan'a, Moğolistan tarafı yürütücülüğü Doç. Dr. Enkhbat Avirmed'e verildi. İki yürütücü bir dizi toplantının ardından kazı ekibine Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İşletme ve Beşeri Bilimler Okulu Öğretim üyesi arkeolog Doç. Dr. L. Erdenebold'u başkan tayin etti. Yapılan üçlü toplantıların ardından sahada görev alacak arkeologlar belirlendi. Saha ekibinin başına İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk İslam Arkeolojisi Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Anıl Yılmaz ve Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İşletme ve Beşeri Bilimler Okulu Öğretim üyesi Dr. Ts. Byamba-Ochir getirildi.

Kazı Ekibi

Projen Yürütücüleri

Prof. Dr. Şaban Doğan / İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Doç. Dr. Enkhbat Avirmed / Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

Kazı Başkanı

Doç. Dr. L. Erdenebold / Arkeolog / Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

Saha Ekibi Başkanları

Prof. Dr. Anıl Yılmaz / Arkeolog / İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Dr. Ts. Byamba-Ochir / Arkeolog / Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

Saha Ekibi (Akademik Personel)

Doktora Öğrencisi Ch. Vanchigdash / Arkeolog / Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İşletme ve Beşeri Bilimler Okulu Öğretim Görevlisi

Doktora Öğrencisi S. Bat-Erdene / Arkeolog / Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İşletme ve Beşeri Bilimler Okulu Okutmanı

Doktora Öğrencisi D. Ochirpurev /Arkeolog/ Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Öğrencisi

Lisans Arkeoloji Öğrencisi, Merve ÇAKMAR / İKÇÜ Türk İslam Arkeolojisi Bölümü Öğrencisi

Saha Ekibi (Çalışanlar)

B. Khaliun / Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Halk Bilimci

B. Altangadas / Khovd Üniversitesi, Öğrenci

E. Dugar / Moğolistan Devlet Eğitim Üniversitesi, Tarih ve Sosyal Bilimleri Bölümü, Öğrenci

E. Erdenetugs / Moğolistan Devlet Eğitim Üniversitesi, Moğol Dil ve Edebiyatı Bölümü, Öğrenci

S. Amgaased / Arkhangai İli Hotont İlçesi,

Kh. Ariunbat / Milli Savunma Üniversitesi, Kara Kuvvetler Fakültesi, Öğrenci

S. Batzorig / Moğolistan Devlet Eğitim Üniversitesi, Moğol ve Kültür Araştırmaları Okulu, Öğrenci

U. Munkhtulga / Moğolistan Devlet Eğitim Üniversitesi, Sanat ve Beden Eğitimi Okulu, Öğrenci

E. Munkhbat / Moğolistan Devlet Eğitim Üniversitesi, Edebiyat ve Sosyal İşleri Okulu, Öğrenci

B. Ochir / Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Öğrenci

N. Ariunbold / Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Öğrenci

Kh. Munkhjin / Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Öğrenci

Kh. Saruul-Erdene / Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Öğrenci

B. Tegshjargal / Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Öğrenci

Ts. Bayarjavkhlán / Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Öğrenci

E. Amartuvshin / Demiryolu Enstitüsü, Öğrenci

E. Erdenebayar / Ulanbator

B. Zolboot / Ulanbator

Şoförler: L. Erdenebayar, J. Byambasuren

Aşçılar: Ts. Erdenesuvd, Kh. Altantuul

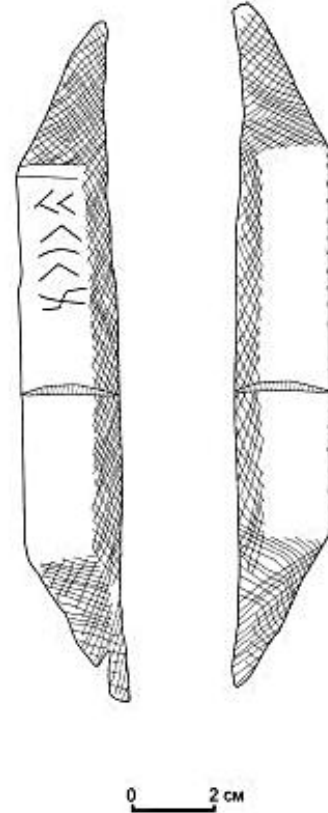
Moğolistan coğrafyası 05 Haziran 2019 - 25 Temmuz 2019 tarihleri arasında Atayurt özlemiyle Moğolistan topraklarına giden bir Anadolu Türk'ünün hayallerinin gerçeğe dönüşmesine tanıklık etmiştir. Amatör bir ruhla çıkılan bu yolda, oluşturulan son derece profesyonel bir ekip 45 gün boyunca aşağıda ana hatlarıyla tanıtımı yapılacak kurgan kazısında eşine az rastlanacak bir uyum içinde çalışıp işini başarıyla tamamlamıştır. Yüzyıllar boyu aynı kaderi paylaşan bozkırın çocukları bu projeye yeniden bir araya gelmiş; omuz omuza çalışmanın, aynı sofrada buluşup ekmeğini paylaşmanın mutluluk ve huzurunu bir kez daha yaşamıştır. Birlikte çalışmaktan onur duyduğum, kazı başkanından aşçısına kadar, tüm ekip arkadaşlarıma şükranlarımı sunuyorum.

Övör Khavtsal Vadisi Kurganlarının Tercih Edilme Sebepleri

Kazı çalışması için bu vadide yer alan kurganlarda karar kılınmasının birkaç sebebi vardır. Uygur Dönemi kurganlarının bir bölümü yaygın kurgan tipolojilerinden farklılık göstermeleri ve bu kurganlarda zaman zaman yazıt da bulunması bakımından ilgi çekicidir. Çalıştığımız vadideki kurganlar bilinen Uygur kurganlarından farklı olarak duvar/surla çevrilmiş ve surun ortasına bir de anıt yapı inşa edilmiştir. Mezar/gömü odasının kendine özgü formu da dikkat çekicidir. Bilinen tipolojiden pek çok bakımdan farklılık gösteren bir kurganda çalışmanın bu kurganlarla ilgili yeni bilgi ve keşiflerin önünü açabileceği değerlendirilmiştir. Kazı çalışması yapılan vadideki II numaralı kurganda yay kabzasına yapıştırılmış bir kemik üzerinde Köktürk harfli bir yazıt da bulunmuştur. Yazıt günümüzde Moğolistan Milli Tarih Müzesinde sergilenmektedir. Kurganlarda bulunan yazıtlar hem yazıt bilimi hem de tarih çalışmaları için çok önemlidir. Olası bir yazıtta ulaşma ihtimali bu kazıyı bizler için daha anlamlı hale getirmiştir.

**Övör Khavtsal Vadisi'ndeki II Numaralı
Uygur Kurganında Bulunan Yazıt
(Moğolistan Milli Tarih Müzesi Fotoğraf: Ş. Doğan)**

**Övör Khavtsal Vadisi'ndeki II Numaralı
Uygur Kurganında Bulunan Yazıt (Ochir 2010, 19)**

Yukarıda kısaca açıklamaya çalışılan sebeplerle kazı için Övör Khavtsal vadisinde bulunan kurganlar seçilmiş ve Moğol makamlarından bu bölge için kazı izni talep edilmiştir. Moğolistan'da kazı yapmak uzun süren bürokratik işlemlerin olumlu sonuçlanmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu ülkede yapılacak her türlü arkeolojik çalışma Moğolistan Kültür Varlıklarının Korunmasına Dair Kanun ile Moğolistan Eğitim, Kültür ve Bilim Bakanlığı tarafından alanında uzman özel bir ekibe (Н. Наранзун, Н. Наранзун, Ц. Цэндсүрэн, Ш.Бира, А.Очир, Ө.Чулуун, Б.Цогтбаатар, У.Эрдэнэбат, Д.Баяр, Б.Даваасүрэн, С. Мөнхөөлэй) hazırlatılan 18 Mayıs 2010 tarih ve 222 no'lu “Монгол Улсын Нутагт Археологи, Палеонтологийн Хайгуул, Малтлага, Судалгаа Хийх Журам” “Moğolistan Topraklarındaki Arkeolojik ve Paleontolojik Araştırmalarla, Kazı Çalışmaları Yönetmeliği” hükümlerine göre yapılmaktadır. Kanun ve yönetmeliğin nasıl işletildiğini, kazı süreçlerinin Moğol makamlarınca nasıl yönetildiğini de kısaca anlatmak istiyoruz. Kazı çalışması yapabilmek için Moğolistan'da faaliyet gösteren Üniversite ya da Araştırma Enstitüsünde görevli ve kazı yapma yetki/izin belgesine sahip bir arkeologla çalışmak ve kazı için de Moğol bir kurumsal ortak bulmak mecburidir. Kazı yapmak isteyen ve istenen şartları sağlayan ekipler yukarıdaki kanun ve yönetmelik hükümleri gereği Moğolistan Kültür ve Bilim Bakanlığının ilgili birimine istenen evraklarla birlikte ilan edilen sürede başvurulmakta, başvuru titizlikle incelenip karara bağlanmakta, sonuç müracaat eden kuruma tebliğ edilmektedir. Kazı izni alan ekipler kazıya başlamadan önce kazı alanının bağlı olduğu yerel yönetimden de izin almaktadır.

Kazı devam ederken Bakanlık tarafından oluşturulan bir ekip kazıyı teftiş etmekte, kazının usulüne uygun yapılmaması durumunda kazının durdurulması ve kazı başkanının lisansının iptal edilmesi de dâhil bir dizi yaptırım uygulanabilmektedir. Bakanlık tamamlanan kazılarla ilgili denetim ve kotroller de yapmakta; kapatma işlemlerinin usulüne uygun yapıp yapılmadığı; kazı raporunun zamanında hazırlanarak teslim edilip edilmediği, buluntuların devlet envanterine kaydedilme işlemlerinin yapıp yapılmadığı gibi hususlar ciddiyle takip edilmektedir. Bu çalışmasının konusu olan kazı çalışması da yukarıda sıralanan süreci eksiksiz tamamlayarak 2019 yılında Moğolistan'da yapılan en başarılı kazılar arasına girme başarısı göstermiş; Bakanlık tarafından görevlendirilen denetimcilerden tam puan almayı başarmıştır.

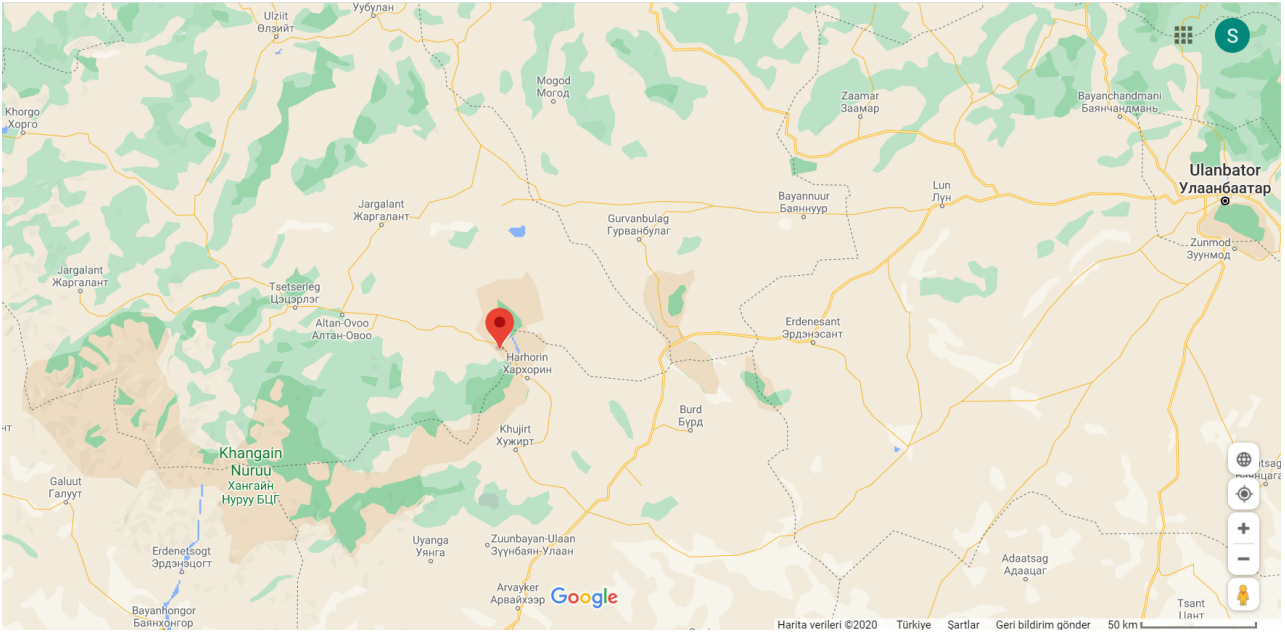
2. IV Numaralı Uygur Kurganı Kazısı¹

Kazı çalışması yapılan Uygur Dönemi'ne ait IV numaralı kurganın bulunduğu alan Ötüken Uygur Kağanlığı'nın başkenti olan Karabalgasun'a 13,5 km, Arhangay aймаğa bağlı Hotont ilçe merkezinin güneydoğu istikametine yaklaşık 20 km ve Övörhangay aймаğa bağlı Karakurum İlçe merkezinin kuzeybatı istikametine 17 km mesafede Övör Khavtsal Vadisi ve Dörvöljingiin Vadisi olarak adlandırılan, Maihan Dağı'nın arka kısmından doğu tarafa inen ince ve dar bir vadinin başlangıcında bulunmaktadır. Kazı alanı konum itibarıyla 47°18'39.9" kuzey enlem ve 102°40'22.8" doğu boylam koordinatlarında, deniz seviyesinden 1484 metre yüksekliktedir.

Kazı Çalışması Yapılan Kurganın Bulunduğu Bölge (<https://www.google.com/maps>, Erişim Tar: 16.12.2020)

¹ Kazı ile ilgili verilen teknik bilgiler ve çizimler kazı raporuna dayanmaktadır (A. ЭНХБАТ vd. 2019).

Kazı Çalışması Yapılan Kurganın Konumu (<https://www.google.com/maps>, Erişim Tar: 16.12.2020)

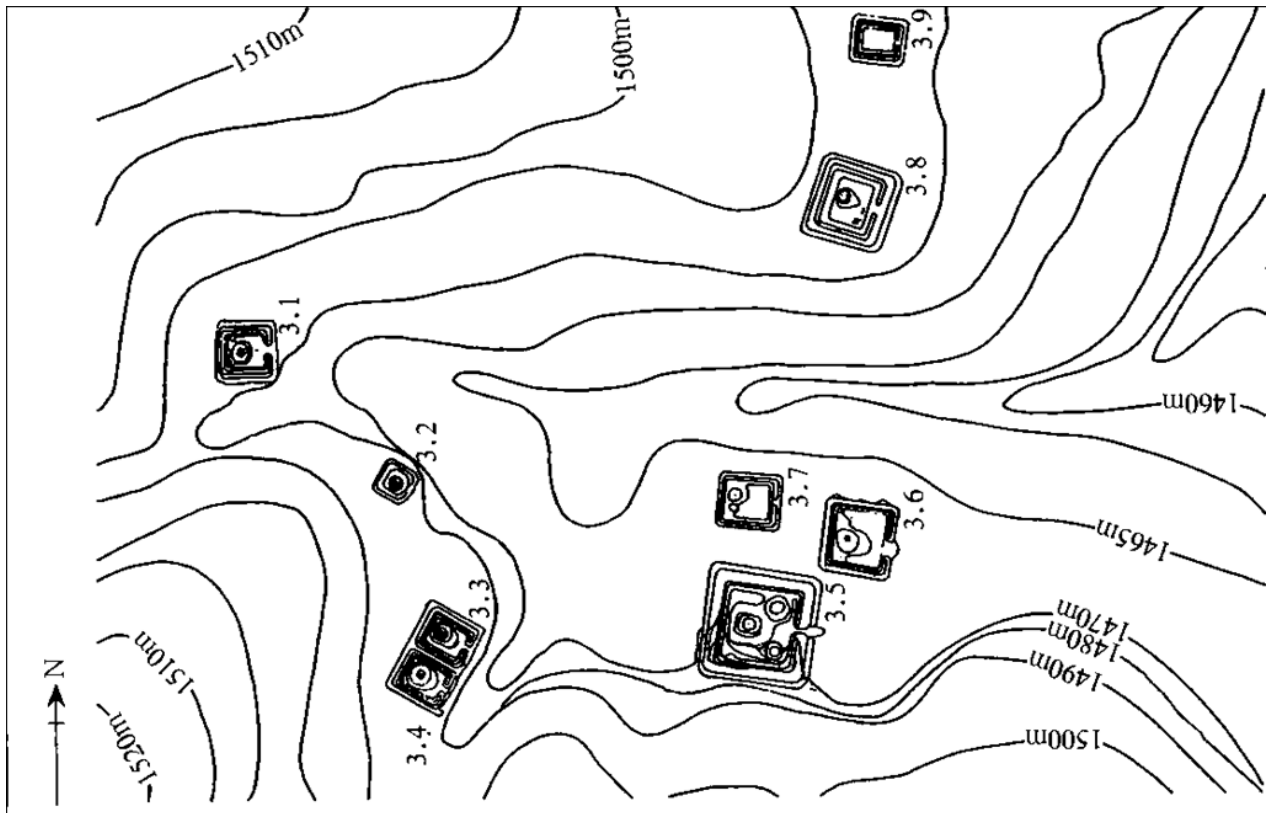

Kazı Çalışması Yapılan Kurganın Konumu (<https://www.google.com/maps>, Erişim Tar: 16.12.2020)

Övörhavtsal Vadisi'ndeki Kurganların Uydu Fotoğrafları (<https://www.google.com/maps>, Erişim Tar: 16.12.2020)

Çizim 1. Övörhavtsal Vadisi'ndeki Kurganların Haritası (3.4 Numaralı Kurgan Tarafımızca Kazı Çalışması Yapılan Kurgandır) (A. Энхбат vd. 2019, s.72)

Kurganın dış tarafında topraktan yapılan bir sur/duvar ile onu çevreleyen bir hendek bulunmaktadır. Surun doğu ve batı kısmı 31 metre; güney ve kuzey kısmı 36 metre uzunluktadır. Surun doğuya bakan kısmında genişliği 3 metre olan bir giriş bulunmaktadır. Yüksekliği 1 metre olan surun kalınlığı temel kısmında 5, üst kısımda 2 metredir. Surun ortasında batıya uzanmış bir yığıntı mevcuttur. Yığıntının etrafında mavimsi gri renkli volkanik yayvan taşlar ile surun güneydoğu kısmında pişmiş mavimsi gri, gri ve kırmızı renkli tuğla parçaları bulunmaktadır.

Kazı Yapılan Kurganın Görünümü

Bu sahadaki aynı tip kurganlar 2006 yılından itibaren Moğol ve Çin ortak ekibi tarafından belgelendirilmiş ve araştırma sonucu kamuoyu ile paylaşılmıştır. 2006 yılında V numaralı kurganda da bir kazı çalışması yapılmıştır (A.Очир 2007).

Kazı yöntemi

Kurganın konumuna göre kuzeyden güneye doğru bir hat oluşturularak kazı hududu belirlenmiş ve çalışmalara başlanmıştır. Kazı alanı belirlenirken sur ve surun dışında kalan hendek de kapsama alınmıştır. Kazı çalışmasında, alanda hem bina/yapı hem de mezar bulunması sebebiyle, sektörel kazı yöntemi kullanılmıştır. Çalışılacak bölümdeki toplam 40×35 metrelik alan, 5×5 metrelik sektörlere ayrılmış her sektör enlem boyunca rakam ve boylam boyunca harfler verilmek suretiyle numaralandırılmıştır. Sektörlerin arasında 50 cm genişliğinde alanlar bırakılmıştır.

Kazı başlamadan önce alanda bulunan pek çok tuğla ve kiremit parçası toplanarak belgelendirilmiş; kazı alanındaki inşaat malzemeleri ve diğer buluntular belgelendirilirken sektör, kare, derinlik vb. bilgiler kullanılmıştır. Kazı çalışması her sektörde 15-20 cm derinliğinde yapay tabakalar oluşturularak ilerlemiş, her tabakadan elde edilen buluntularla bulgular fotoğraflanıp belgelendirilerek tabakanın genel çizimleri yapılmıştır. Tabakalardan çıkartılan buluntular nitelik olarak sıradan ve özel olmak üzere ikiye, çeşitlilik açısından inşaat malzemeleri, günlük kullanım eşyaları ve insan/hayvan kemikleri olmak üzere üçe

ayrılarak belgelenmiştir. Çalışma sırasında elde edilen bol miktardaki inşaat malzemesinin de, tespit edildikleri sırayla, çizimleri yapılmış; bu malzeme sayı, tane ve ağırlık açısından detaylandırılıp istatistiksel veri olarak kullanılmak üzere belgelenmiştir.

Kazı sınırı olarak belirlenen ve dış yapı olarak tanımlanan topraktan yapılmış sur/duvar, hendek ve girişle ilgili çalışmalar yapıyı anlayabilecek seviyede tutulmuş, çalışmalar yapının merkezinde (güneyden kuzeye 5 sektör olmak üzere 25 metre, batıdan doğuya 4 sektör olmak üzere 20 metrelik alanda) yoğunlaştırılmıştır. Ayrıca, kapı düzeninin anlaşılabilmesi için ilave 1 sektör açılmış; topraktan yapılan sur ve koruma amaçlı hendek düzeni, şeması ve ölçülerinin anlaşılması için de batıdan doğuya deneme ve tespit amaçlı çalışmalar yapılmıştır.

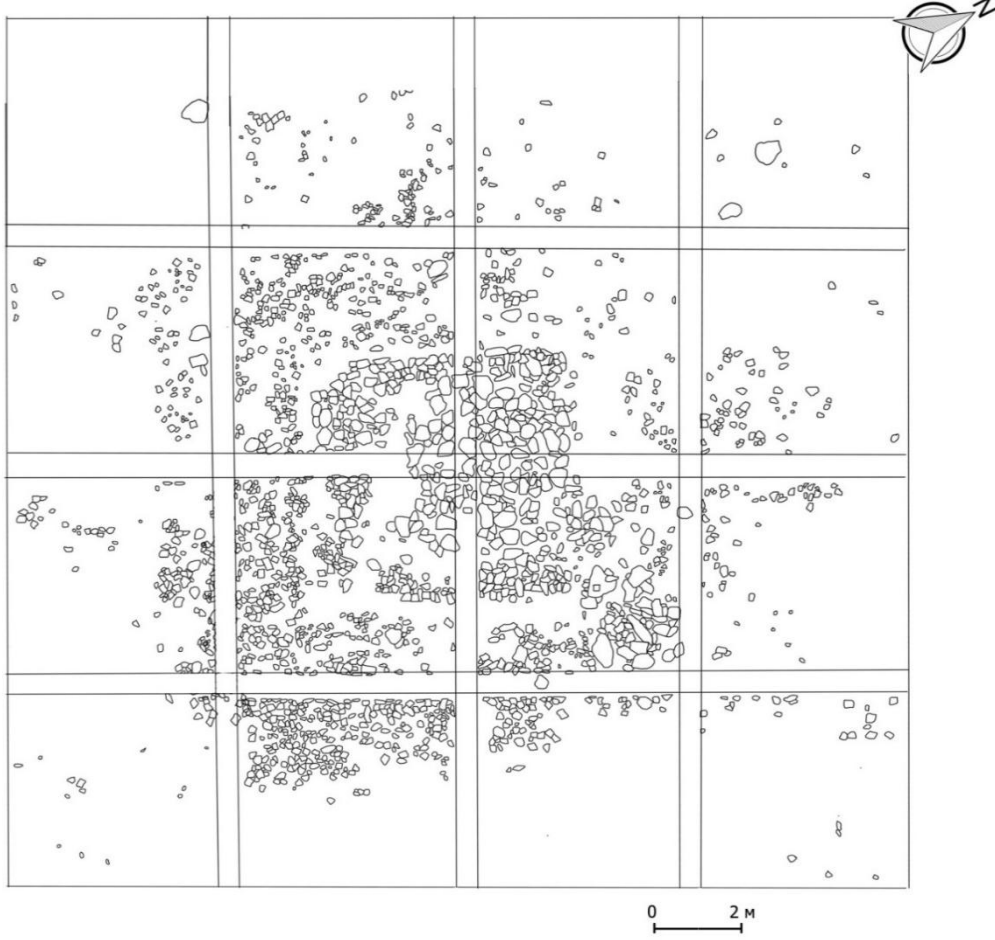
Kazı çalışmaları süreci

Kazı çalışmasına başlanırken önce yüzeyde, ardından birinci tabakada bol miktarda mavi ve sarı renkli tuğla parçalarıyla sıvaların tespit edilmiş olması, kurganda anıt amaçlı bir yapının olduğunu göstermiştir. Kazı çalışması, alanda numaralandırılan sektörlerde toplam dört tabaka derine inilerek neticelendirilmiştir. Dördüncü tabakadan itibaren doğal zemine ulaşılmış olması sebebiyle daha derine inilme gereği duyulmamıştır. Her tabakadaki buluntular detaylı olarak belgelenip ardından bunların çizimleri yapılmıştır. Buluntularla ilgili detaylı bilgi ve çizimler yakında kitap olarak yayımlanacaktır.

Birinci tabaka kazısında, yüzey toprağının sıyrılıp, alanın temizlenerek eserin genel mahiyetinin belirlenmesi amacıyla 15-20 cm; ikinci tabaka kazısında 20-25 cm; üçüncü tabaka kazısında 30-40 cm derine inilmiştir. Dördüncü tabaka kazısında 10, 12, 18, 26. sektörlerde doğal zemine ulaşıldığı için bu sektörlerde çalışma sonlandırılıp diğer sektörlerde yüzey toprağından aşağıya 50-60 cm kadar devam edilmiştir. Kazı kitabında her tabaka kazısında yapılan iş ve işlemler ayrıntılı olarak yer alacaktır.

I. Tabaka Kazısı

I. Tabaka Kazısı Alan Çizimi (A. Энхбат vd. 2019, s.73)

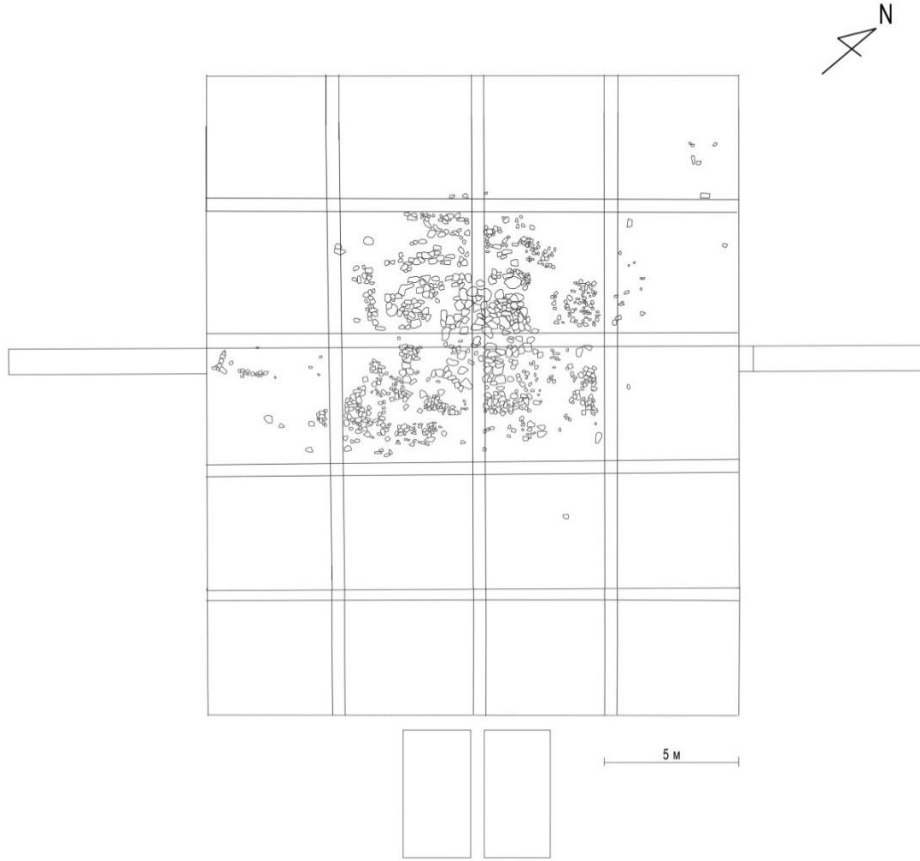
II. Tabaka Kazısı

II. Tabaka Kazısı Alan Çizimi(A. Энхбат vd. 2019, s.75)

III. Tabaka Kazısı

III. Tabaka Kazısı Alan Çizimi (A. Энхбат vd. 2019, s.77)

IV. Tabaka Kazısı

IV. Tabaka Kazısı Alan Çizimi (A. Энхбат vd. 2019, s.79)

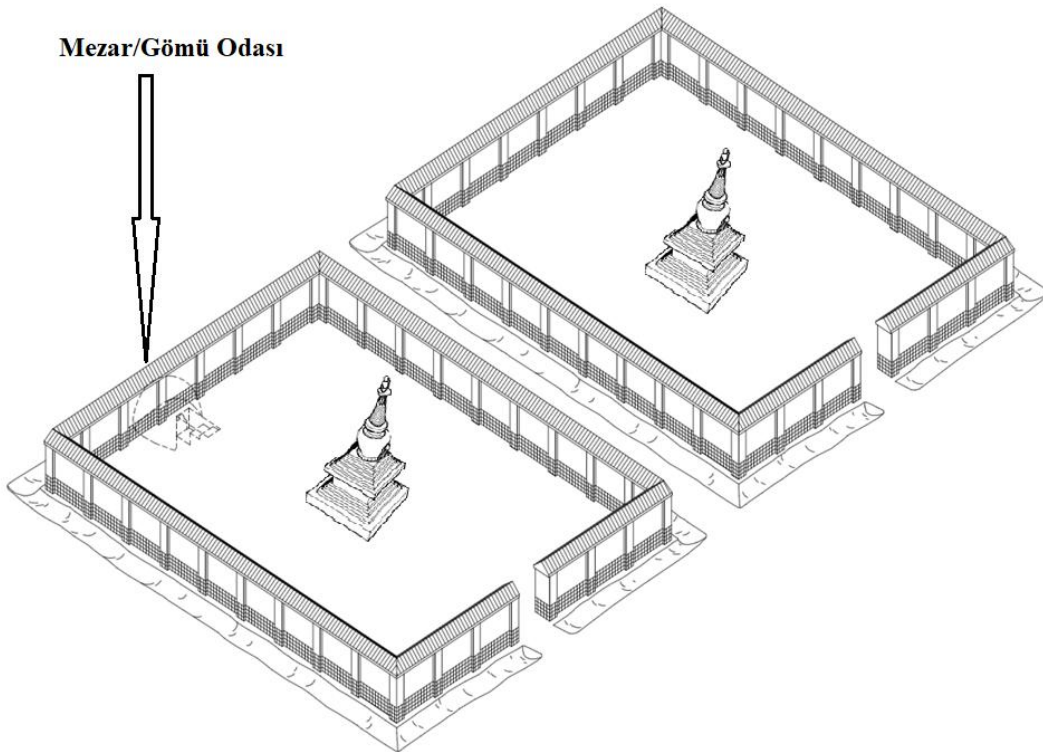
Mezar / Gömü Odası

Dördüncü tabaka kazısına başlanırken 10, 12, 18, 26 numaralı sektörlerde doğal zemine ulaşıldığı için bu sektörlerdeki çalışma sonlandırılıp diğer sektörlerde yüzey toprağından aşağıya 50-60 cm kadar devam edilmiştir. 22. sektör haricindeki sektörlerde herhangi bir yapı ya da mezar/gömü odasına işaret eden belirti olmaksızın doğal zemine ulaşılmıştır. 22 numaralı sektörde batıdan doğuya uzanmış, kırmızımsı sarı kumlu topraktan oluşan oval, batı kısmı sur ile bitişik, yüzey toprağından 70 cm derinde bir leke tespit edilmiştir. Bu lekenin mezar/gömü odası girişine işaret edebileceği değerlendirilerek çalışma bu alanda yoğunlaştırılmış; kısa sürede bu alanın mezar odasına girmek için doğal topraktan yapılan giriş olduğu anlaşılmıştır.

Mezar/gömü odasını gösteren leke, kurganın ortasında bulunan anıt yapının kuzey kısmında sur altına girmiş vaziyette tespit edilmiştir. Mezar odası yapılmadan önce yapıyı çevreleyen duvarın inşa edildiği anlaşılmaktadır. Daha sonra bu duvara dayanmış şekilde odaya giriş çukuru kazılmış ve onun devamında, yer altında boşluk oluşturmak suretiyle mezar odası meydana getirilmiştir.

Mezar/Gömü Odası Girişi Lekesi

Mezar/Gömü Odası Yeri

Mezar/gömü odasının kubbeli ve kuzeyden güneye 140 cm. uzunlukta, 90 cm. genişlikte ve 110 cm. yükseklikte olduğu tespit edilmiştir. Odanın giriş kısmında 20’li yaşlarda bir insana ait olduğu değerlendirilen ayak parmağı kemikleri bulunmuştur. Mezar odasında bulunan bu kemiklerin ilk konumunu koruduğu varsayıldığında cesedin mezar odasına, kuzeybatı yönüne doğru uzatılarak yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

Uygurlara ait bu tip kurganlarda mezar/gömü odasının genellikle duvarla çevrili alanın ortasındaki anıt yapının altında inşa edildiği bilinmektedir. Kazı çalışması yapılan kurgan da dâhil olmak üzere bazı kurganlarda mezarın soyulmasına mani olmak amacıyla mezar odasının duvarla çevrili alan içerisinde beklenen noktadan farklı yerlere yapılarak mezar odasının saklanmaya çalışıldığı da görülür.

Mezar odasının giriş kısmı doğuya doğru 190 cm uzunlukta, 80-120 cm genişlikte, 175 cm derinliktedir. Giriş, bir iki kişinin yan yana geçebileceği genişlikte, basamaklı ince bir koridordur. Bu bölüm merdiven ve çıkış olmak üzere iki ana kısımdan oluşmaktadır. Merdiven 3 basamaklıdır ve oldukça basittir. Aynı tipolojiye sahip mezar odası girişleri ile mukayese edildiğinde bunun daha kısa, yer altına birden inilen ve az basamaklı olduğu dikkat çekmektedir. Söz konusu odanın kubbe şeklindeki tavanı doğal toprağın düzeltilmesiyle oluşturulmuş yarım oval şekildedir. Mezar odasının iç duvarı da doğal toprakla yapılmış, benzer mezar odalarında kullanılan tuğla ile güçlendirme yöntemi bu yapıda tercih edilmemiştir. Ayrıca, duvarda boyama ya da resim yapıldığını gösterir bir iz ya da sıva kalıntısına da rastlanmamıştır.

III Numaralı Uygur Kurganının Tuğlayla Güçlendirilmiş Mezar Odası (Ochir 2010, 21)

Benzer kurganların aksine IV numaralı kurganda tavan, tuğla örülmeden katılaştırılmış sarı çamurdan yapılmıştır. Mezar/gömü odasının içine de soyguncular tarafından oldukça fazla zarar

verilmiştir. Mezar/gömü odasında ilk konumunu koruyan az sayıda insan kemiği dışında, herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Bu kemiğin kadına mı erkeğe mi ait olduğu belli değildir.

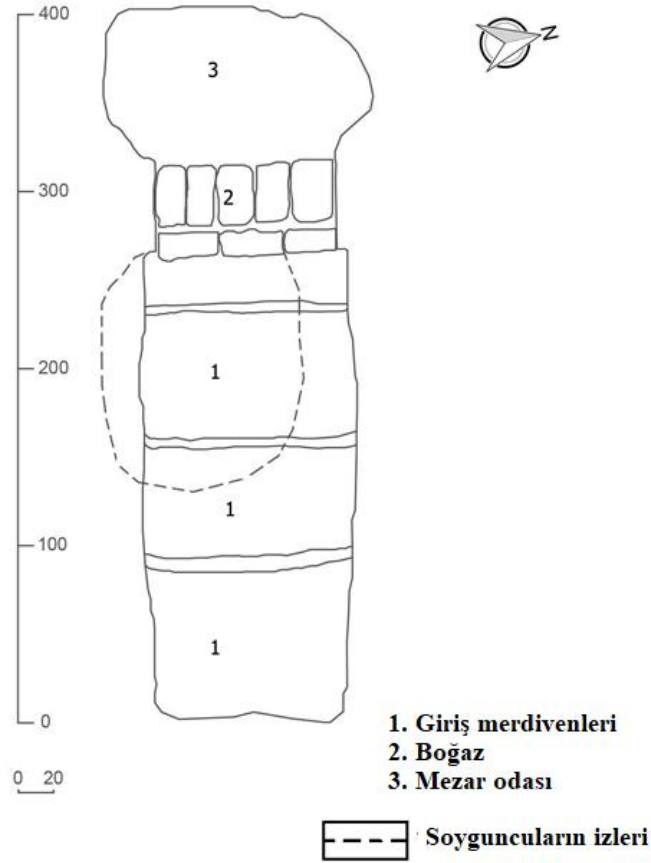
Koridor duvarı düzgün değildir, duvarda sıva ya da boya izine de rastlanmamıştır. Soyguncuların mezara girerken uç kısımdan bir delik açmış olmaları sonucu tuğladan yapılan mezar odasının kapısı yıkılmış ve girişin düzeni bozulmuştur.

IV Numaralı Uygur Kurganı Mezar Odası

IV Numaralı Uygur Kurganı Mezar Odası

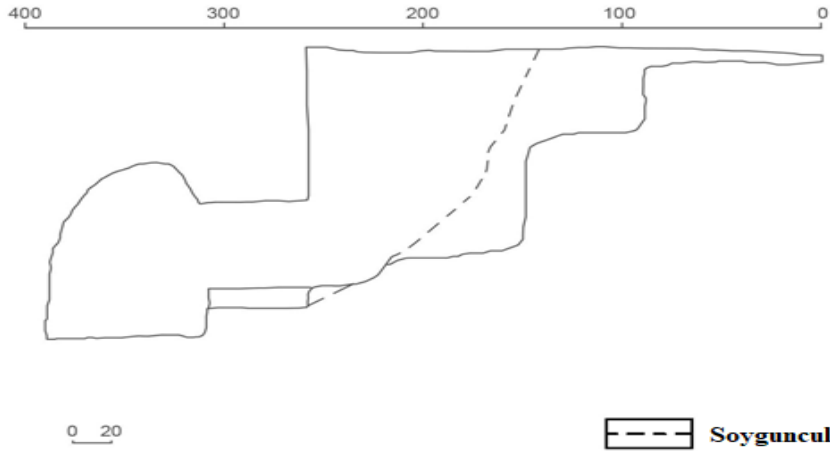

Mezar Odasının Üstten Görünüşü (A. Энхбат vd. 2019, s.82)

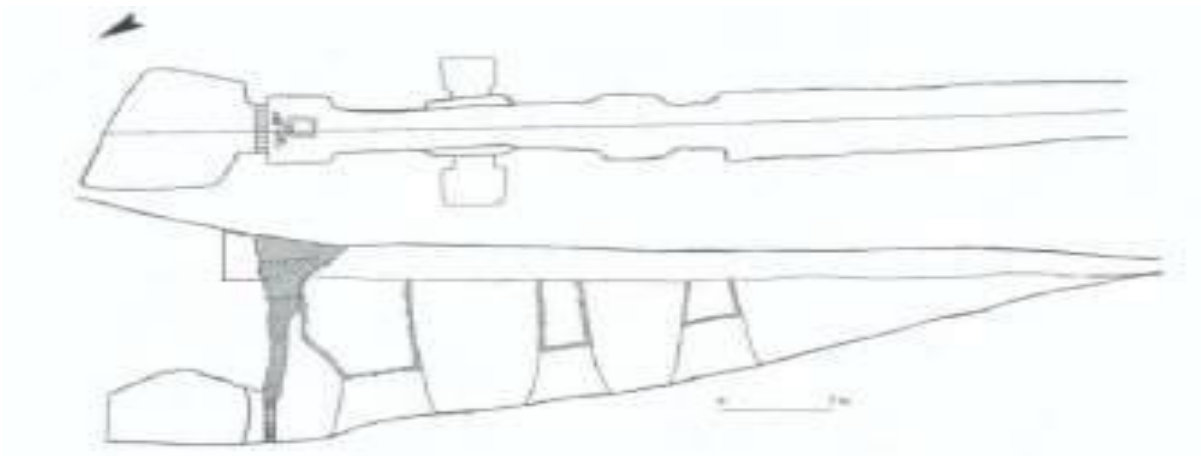
Dromos Merdiveni

Mezar odasına inen merdiven basamakları doğal toprağın yontulması ve düzeltilmesiyle yapılmıştır. Mezar soyguncuları mezar odasına girerken bu alanı kullanmayıp boğaz kısmından ilerlediği için merdiven ve basamaklar ilk şeklini muhafaza etmiştir. Bu basamaklar mezar odası yapımı sırasında kullanılıp defin töreninden sonra giriş ile birlikte toprağa gömülerek kapatılmış olmalıdır. Bu işlemin sebebinin, mezar odasının bulunmasını önlemek olduğu aşikârdır.

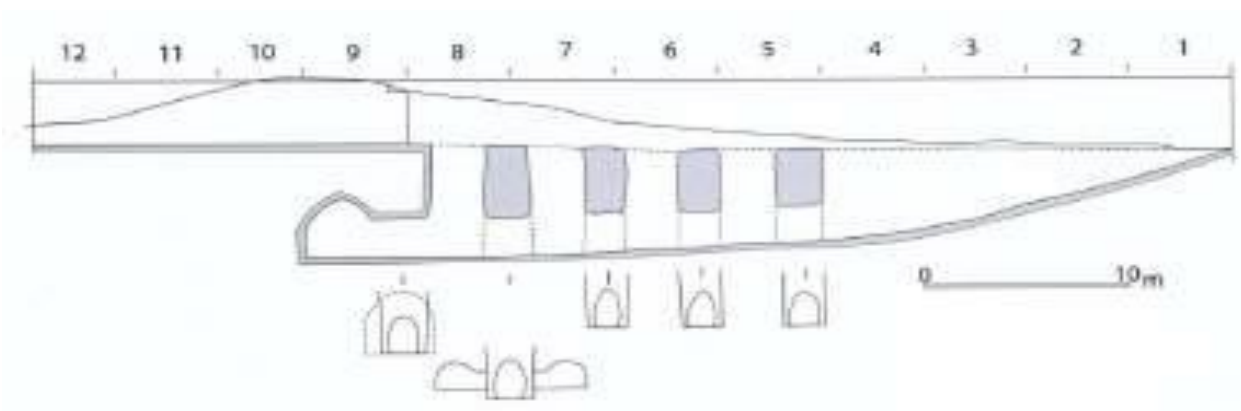
Tang Dönemi yer altı mezarlarının girişlerinin basamaksız, eğimli inşa edildiği (Ningxia Huizu Zizhiqu wen wu kao gu yan jiu suo 2009) bu yönleriyle Uygur kurganlarından ayrıldıkları bilinmektedir. Tang Dönemi'nde yapılan Şoroon Bumbagar yer altı mezarının girişinde de merdiven bulunmadığını, girişin eğimli ve basamaksız olduğunu belirtmek gerekir (А.Очир 2015).

IV Numaralı Kurganın Mimari Yapısı (A. Энхбат vd. 2019, s.84)

Şoroon Dov Kurganının Mimari Yapısı (Batbold 2017, 23)

Şoroon Bumbagar Kurganının Mimari Yapısı (ЭНУД VII, 23)

Kazı çalışması yaptığımız IV numaralı kurganın mezar odası girişinden boğaza kadar yer altında yamuk şekilde 1,9 metre uzunluğunda koridor ve doğal toprağın yontulmasıyla meydana getirilen 3 basamaklı bir merdiven mevcuttur.

Mezar Odasına İnen Merdiven

Mezar Odası Boğazı

Mezar odasına yukarıdan inilen basamakların bitişi ile mezar odasının kapısı arasında kalan kısımdır. Tuğla ile döşenmiş zeminde küçük ama düz bir alan yaratılmıştır. Bu alanın defin işlemi tamamlandıktan sonra kapıyı kapatmak için yapılmış olabileceği düşünülmektedir.

Mezar Odası Boğazı Tuğla Örgüsü

Kapı

Kapı olarak adlandırdığımız ve insanın ancak emekleyerek geçebileceği büyüklükteki bu bölümün, ceset mezar odasına yerleştirildikten sonra odanın tuğla ile kapatılmasıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Daha önce kazı çalışmaları gerçekleştirilen 6 adet kurganda tespit edilen 9 mezar odasının tamamının bu mezar odasıyla aynı şekilde kapatıldığı görülmektedir.

Mezar odası girişini kapatan tuğlalar ince ve uzun şekilli olup 33×14×6 cm ebadındadır. Tuğlalar iyi pişmiş, mavi ve kırmızımsı sarı olmak üzere iki türdedir.

Soygun Çukuru

Kazı çalışmaları sırasında girişi gösteren lekenin batı kısmında çok sayıda mavi ve sarı renkli tuğla parçası ile belli bir düzeni olmayan az sayıda insan ve hayvan kemiği bulunması mezarın soyulduğunu ve soygun sırasında mezar odasına konulan eşyaların yağmalandığını göstermektedir. Soyguncular mezarı yağmaladıktan sonra kazdıkları çukuru toprak, taş ve tuğla ile doldurmuştur. Burada ilginç olan husus, mezarın soyulması için açılan çukurun toprak, taş ve tuğla ile doldurulup tekrar kapatılmasıdır. Soyguncuların mezar odasını zahmetsizce bulup kazdıkları çukuru tekrar kapatması soygunların defin işleminin gerçekleştiği zamanlara yakın olduğunu, ayrıca dönemin mezarlıklarından mesul koruyucu kişilerin bulunduğunu ve belli aralıklarla anma törenlerinin gerçekleştirildiğini de göstermektedir.

Anıt Yapı

Kurgan alanının orta noktasında yer alan stupa benzeri yapı; toprak, tuğla ve taş kullanılarak inşa edilmiştir. Yapı dörtgen temel üzerine kurulmuş ve yükseldikçe daralıp sivrileşerek stupa şeklini almıştır. Yapının dış yüzeyi ince bir kireçle sıvanmıştır. Kireçle yapılan sıvanın kalınlığı 3-5

mm civarındadır. Sıva doğal kireç taşının pişirilip toz hâline getirildikten sonra su ile karıştırılmasıyla hazırlanmıştır. Yapı temelinin ölçüleri 5,8×5,8 m'dir. Günümüze ulaşmayı başaran kısmının güney tarafı 10-12 cm yükseklik ve 270 cm uzunluk, doğu tarafı 6-10 cm yükseklik, 224 cm uzunluk ve batı tarafı 10-12 cm yükseklik, 300 cm uzunluktadır. Kuzey tarafında herhangi bir duvar kalıntısı veya sıva tespit edilmemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla kuzey tarafı yağmur ve sel sularına maruz kalarak bozulmuştur. Merdiven şeklinde ve taştan inşa edilen yapının etrafı tuğla ile 2-3 kat örülerek dışarıdan beyaz renkli kireç ile sıvanmıştır. Örme işleminde kullanılan tuğlaların belirgin bir inşaat duvarı düzeninde olmadığı görülmüştür. Kazı çalışmasında çatı, oluk ve kiremit parçaları bulunmadığından yapının bina değil ancak stupa tarzında inşa edildiğini göstermektedir.

Anıt Yapı Kalıntıları

Anıt Yapı Kalıntıları

İnşaat Sıvası (Anıt Yapı)

Kazı Ekibi

SONUÇ VE ÖNERİLER

Her yıl onlarca kazı ekibinin çalışmalar yaptığı Moğolistan coğrafyasına Türkiye’den beklenen ilginin olmadığı açıktır. Türkiye Üniversitelerinde Türk Arkeolojisi Bölümleri/Anabilim Dalları kurulmalı; bu birimler desteklenerek bunların Türk kültür coğrafyasında tarih ve kültürümüze ışık tutacak yüzey araştırmaları ve arkeolojik çalışmalar yapması sağlanmalıdır.

Moğolistan ile Türkiye arasındaki mevcut iyi ilişkiler temeli sağlam ve tarihsel köklere dayanan dostluk ve kardeşlik bağlarıyla pekiştirilmiştir. İki ülke arasındaki bu yakınlık akademik ortaklıklar da dâhil olmak üzere her türlü işbirliğinin yapılmasına olanak sağlayacak niteliktedir. Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Üniversitelerimiz bu gerçeğin farkına varmalı; Kurumlarımız kişisel çıkar, hırs ve kısır çekişmelere alet olmadan, Moğolistan topraklarındaki Türk kültür ve medeniyet eserleriyle ilgili çalışmalara kaynak aktarıp özellikle Türk arkeolojisi alanında genç araştırmacıların yetiştirilmesine yönelik çalışmalar yapmalıdır.

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi ile Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi tarafından 2019 yılında gerçekleştirilen kazı çalışması Türkiye’de hiçbir devlet kurumundan maddi destek talep edilmeden/alınmadan sadece sponsorların destekleriyle gerçekleştirilmiştir.

Bu makalenin konusunu teşkil eden kazı ileride yapılacak benzer çalışmalar için model olabilecek niteliktedir. Makale bu yönüyle benzer çalışmalar yapmak isteyen kişi ve kurumların süreci nasıl yönetmeleri gerektiğine de ışık tutar niteliktedir.

Kazı çalışması yapılan Övör Khavtsal Vadisindeki IV numaralı Uygur kurganının bulunduğu alan aynı tipolojiye sahip kurganların oluşturduğu bir mezarlık görünümündedir. Alanın Ötüken Uygur Kağanlığı’nın başkenti olan Karabalgasun’a yakınlığı (13.5 km) buranın Ötüken Uygur Kağanlığı asiller mezarlıklarından birisi olduğunu düşündürmektedir.

Çalışılan kurgan, aynı alandaki diğer kurganlar gibi, surlarla çevrili olması, ortasında anıt amaçlı olduğu değerlendirilen bir yapı bulunması, mezar odasının yapısı vb. bakımlardan bilinen kurgan tipolojilerinden farklıdır.

Mezar odasının olası soygun ve yağmaları önlemek maksadıyla gizlenmeye çalışıldığı ancak bunun da soygunculara engel olamadığı anlaşılmaktadır. Mezar odası alanın ortasında yer alan yapının altına inşa edilmemiş, alanı çevreleyen duvarlardan birisinin altına gizlenmiştir. Soygunun bu önleme rağmen zahmetsizce gerçekleşmiş olduğunun anlaşılması soyguncuların mezar odasının yerini bildiğini göstermektedir. Mezar odasının kolaylıkla bulunması ve soygun çukurunun özellikleri soyguncular arasında defin törenine katılan ya da katılanlardan bilgi alanların olduğunu düşündürmektedir.

Kaynaklar

A. Энхбат, Ц.Бямба-Очир, Л.Эрдэнэболд, Илмаз А, Доган Ш., Ч. Ванчигдаш, С. Бат-Эрдэнэ, Д. Очирпүрэв, (2019). *Монгол Туркийн Хамтарсан Өвөрхавцал Археологийн Төслийн Малтлага Судалгаа, Улаанбаатар. (Moğol-Türk Ortak “Övör Havtsal” Arkeoloji Projesi: Kazı Raporu, Ulanbator)*

Батболд Баатад Гончигийн (2017), Мартагдсан Пүгү Аймаг, Хэвлэлийн Газар: “Удам Соёл” ХХК Улаанбаатар.

ЭРТНИЙ НҮҮДЭЛЧИЙН УРЛАГИЙН ДУРСЛАЛ VII, (Эрхлэн хэвлүүлсэн А. Очир , Л. эрдэнэболд), Монгол Улсын Шинжлэх Ухааны Акадэми Түүх, Археологийн Хүрээлэн, Улаанбаатар

Ningxia Huizu Zizhiqu wen wu kao gu yan jiu suo (2009). *Guyuan Nanyuan Han Tang mu di.//Han and Tang tombs at Nanyuan of Guyuan*// Cultural Relics Press.

Очир, А., Та Ла (2007). *Архангай аймгийн Хотонт сумын нутаг дахь Өвөрхавцалын амны дөрвөлжингийн малтлага судалгаа*. Бээжин. Монгол, Хятад хэлээр.

Ochir Ayudai, Tserendorj Odbaatar, Batsuuri Ankhbayar, Lhagwasüren Erdenebold (2010). *Ancient Uighur Mausolea Discovered in Mongolia*, The Silk Road, ISSN 2152-7237 (print) ISSN 2153-2060 (online), p. 16-26, Volume 8.

Очир, А., Эрдэнэболд, Л. (2015). *Эртний нүүдэлчдийн бунхант булины судалгаа*. УБ.